

Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri

A.HADİ ADANALI

YRD.DOÇ.DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

e-mail: adanalı@divinity.ankara.edu.tr

abstract

Ziya Gökalp's Philosophy of Education and his views on Higher Education. The article deals with Ziya Gökalp's views on higher education within the framework of his philosophy of education. Next, Gökalp's conception of humanities and social sciences is analyzed in the light of contemporary sociology of knowledge. Finally, Gökalp's views on higher education is evaluated in comparison with today's Turkish higher education. Gökalp's views reflect the positivist concept of sciences of his days and his distinction between culture and civilization leads to certain contradictions. Gökalp's philosophy of education, conservative and nationalistic in general, surprisingly contains some pragmatic and liberal aspects.

key words

Ziya Gökalp, Culture, Civilization, Philosophy of Education, Higher Education, Reform.

Son zamanlarda ülkemizde Yükseköğretim Kurulu Kanunu reformu hararetle bir şekilde tartışılmaktadır. Reformun gerekliliğini savunanlar, YÖK'ün üniversitelerinde bilimsel gelişmeler önünde bir engel teşkil ettiğini, siyasi hatta askeri müdahaleler için bir araç haline geldiğini savunmaktadır. Diğer yandan YÖK kanununda köklü bir reforma gerek duymayanlar, üniversitelerdeki bilimsel vasatlığı hukuki değil sosyokültürel ve ekonomik etkenlere dayandırmaktadır. Kabul edilen bir şey var ki, o da yüksek eğitim sistemimizin halihazırdaki durumunun pek iç açıcı olmadığıdır. Süregelen bu tartışmadan bir an geri çekilip aynı soruna, Türk düşünce tarihinin önde gelen isimlerinden biri olan Ziya Gökalp'in eğitim hakkındaki görüşleri açısından bakmak, yaklaşık yüzyıla yakın bir süre içinde yüksek öğretimimizde hangi sorunların çözüme kavuştuğunu ve hangilerinin kalıcı olduğunu belirlemek açısından yararlı olacaktır. Bu yazıda ilk olarak Ziya Gökalp'in eğitim felsefesini ele alacağız, daha sonra onun yüksek eğitim hakkındaki görüşlerini inceleyeceğiz. Bu incelememizde birinci elden kaynaklara, Gökalp'in kendi yazılarına önce-

lik vereceğiz. Bir öğrenci, yazar ve eğitimci olarak Gökalp'in kişisel tecrübeleri göz önüne alındığında, onun eğitim hakkındaki görüşleri daha iyi anlaşılacağı için konuya geçmeden önce kısaca hayatından bahsetmek uygun olacaktır.

1. Hayatı

Gökalp 1876 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlkokuldan sonra, Askeri Rüşdiye (1886-1870) ve Mülkiye İdadî (1891-1894) mekteplerine devam etti. Bu arada, amcası Hasip Efendi'den Arapça, Farsça ve İslam felsefesi tedarisi etti ve hocası Rum doktor Yorgi'den Yunan felsefesi ve doğa bilimleri öğrendi. O sıralarda Diyarbakır'da sürgünde olan Abdullah Cevdet ile tanıştı. Her ikisi sık sık bir araya gelip pek çok konuyu tartıştılar ve bu tartışmalar sayesinde Gökalp Avrupa'da dönemin moda entelektüel akımlarıyla, özellikle de materialist felsefe ve bazı sosyoloji ekollerıyla tanıştı. 1986 yılında İstanbul'a gitti ve Mülkiye Baytar Mektebine kaydoldu; fakat bu okuldaki resmi eğitimi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle bağlantılı siyasi faaliyetleri sebebiyle bir yıl içinde sona erdi ve akabinde bir yıl hapis cezası aldı. Cezasının bitiminde, memleketi Diyarbakır'a sürgüne gönderildi. 1909'da İstanbul'u ziyaret etti ve İstanbul Üniversitesi'nde psikoloji ve sosyoloji alanında kendisine yapılan hocalık teklifini maaşın düşük olması sebebiyle geri çevirdi. Aynı yıl, İstanbul'dan Diyarbakır'a ilkokul müfettişi olarak atandı.¹

1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin toplantısına Diyarbakır delegesi olarak katılmak üzere Selanik'e gitti ve orada Cemiyetin ortaokulunda felsefe ve sosyoloji öğretmeni olarak görev aldı.² Balkan savaşlarının akabinde, 1912'de İstanbul'a yerleşti ve 1915'de İstanbul Üniversitesi'nde (Darülfünun) açılan sosyoloji kürsüsüne ilk sosyoloji hocası olarak atandı.³ Bu görevi 1919'da Askeri Mahkeme tarafından, Anadolu'daki Ermeni-karşıtlığına katılma suçlamasıyla Malta'ya sürgüne gönderilmesiyle sona erdi. Sürgün yıllarında, "tek-kişilik bir üniversite" gibi, aralarında eski bakanlar ve meclis üyeleri bulunan pek çok arkadaşına dersler verdi. 1921'de Diyarbakır'a geri dö-

* Gökalp'le ilgili bazı kaynaklara diktatimi çeken Sayın Doç. Dr. Recai Doğan'a teşekkürlerimi iletirim.

1 Ziya Gökalp'in hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında pek çok çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmalar ve özellikle hayatı ile ilgili yazılan eserler için bkz. *Ziya Gökalp Bibliyografyası*, haz. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1971) s. 65-71. Ayrıca bkz. Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp Kronolojisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981); Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1887-1924* (Leiden: E. J. Brill, 1985); Uriel Heyd, *The Foundations of Turkish Nationalism* (London: The Harvill Press Ltd., 1950).

2 Heyd, *Foundations*, s. 32.

3 Parla, *The Social and Political Thought*, s. 14.

nüp ortaokulda ve Öğretmen Okulunda sosyoloji ve psikoloji dersleri vermeye başladı.⁴ Ölümünden bir müddet önce, Meclis Eğitim Komisyonu'nda görev aldı ve eğitim sistemi, müfredat ve ders kitapları hakkında radikal reformlar teklif etti. 25 Ekim 1924'de İstanbul'da vefat etti. Eğitimle ilgili makaleleri başta *Muallim* (1916-1917) olmak üzere pek çok dergi, mecmua ve gazetede yayınlandı.⁵ Herhangi bir üniversiteden akademik bir derecesi olmamakla birlikte, eğitime olan ilgisi hayatı boyunca devam eden Gökalp sistematik bir eğitim teorisini dile getiren ilk Türk olarak kabul edilir.⁶

II. Gökalp ve Eğitim Felsefesi

Gökalp'in eğitim felsefesi onun kültür ve medeniyet arasında yaptığı ayrımı yansıtan iki önemli yön içermektedir. Terbiye ve talim.⁷ Ona göre terbiye toplumun, üyeleri üzerinde gerçekleştirdiği bir sosyalleştirme sürecidir. Bu sosyalleştirme sayesinde birey toplumun diline, edebiyatına, ahlakına, estetiğine ve mantığına aşına hale gelir. Bu açıdan terbiyenin amacı "milli bireyler" yetiştirmektir.⁸ Diğer yandan talim bireyin kozmik çevresine intibakıdır. Bu intibak kişinin doğal bilimlere kendini aşına kılması sonucu gerçekleşir. Talim sayesinde birey, maddi güçleri kullanabilir hale gelir.⁹ Bu ayrım ek olarak, Gökalp bilginin nesilden nesile aktarımında iki yaklaşımın olduğunu belirtir; bu yaklaşımlardan biri yaygın diğeri örgün eğitimidir. İlki doğal, kendiliğinden ve dinamiktir; diğeri ise, planlı, sistematik ve durağandır. Yaygın eğitim toplumda mevcut ve yaşayan bilgileri sunar Diğeri yandan, örgün eğitim, daha önceki nesillerin birikmiş zihinsel ürünlerini aktarır; temelde kitaplarda yazılı olanları öğretir. Okul ve toplum her iki bilgiyi sunma yöntemini içermekle birlikte, terbiye eğitimle ilgili, talim ise öğretimle ilgili yöne öncelik verir.

Talim ve terbiye iki farklı hüküm alanına dayanmaktadır. Terbiye kaynağını toplumdan alan değer yargılarına dayanır ve değer yargılarının toplamına kültür denir. Değer yargıları görecelidir, milletten millete değişebilir. Terbiye

⁴ a.g.e., s. 16.

⁵ Gökalp'in eğitimle ilgili makaleleri günümüz diline kısmen sadeleştirilerek Rıza Kardaş tarafından basılmıştır. Bkz. Ziya Gökalp, *Makaleler V*, yay. haz. Rıza Kardaş (Ankara: Kültür bakanlığı Yayınları, 1981) ve Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, yay. haz. Rıza Kardaş (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997). Gökalp'in eğitimle ilgili makalelerinin bir kısmı diğeri makalelerle birlikte Niyazi Berkes tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş ve basılmıştır. Bkz. N. Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays on Ziya Gökalp* (New York: Columbia University Press, 1959).

⁶ Andreas M. Kazamias, *Education and The Quest for Modernity in Turkey* (Chicago: The University of Chicago Press, 1966), s. 108.

⁷ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, s. 28.

⁸ a.g.e., s. 50.

⁹ a.g.e., s. 172-173.

ile karşılaştırıldığında talim, olgulara dayalı hükümlerden oluşur. Bu yargılar bireyler ve toplumlar açısından değişmez. Gökalp terbiyenin milli veya kültürel, talimin ise uluslararası veya evrensel olması gerektiğine inanmaktadır.¹⁰

Gökalp'e göre Batı medeniyetinde son dönemde gerçekleşen önemli gelişmelerin temelinde iş bölümü yatar. Bu iş bölümünün neticesinde değişik bilim dalları ve uzmanlık alanları ortaya çıkmış, bu sayede bilimlerde üst düzey bir ilerleme kaydedilmiştir.¹¹ Batı medeniyetiyle kıyaslandığında, Doğu medeniyeti bu iş bölümünü aynı düzeyde gerçekleştirememiştir. Doğu ve Batı arasındaki en temel fark da bu noktadadır. Bu yüzden Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batı emperyalizmi karşısında savunmanın tek yolunun, bilim, sanayi ve teknolojiye Batılılara erişmek ve onlarla tamamen eşit düzeye ulaşmak olduğuna inanmaktadır.¹²

Gökalp daha önce gerçekleştirilen eğitim reformlarının, mesela Tanzimat Islahatının, başarısızlığını kültür ve medeniyet ve buna bağlı olarak talim ve terbiye arasındaki ayrımın farkına varılmamasına bağlar. Tanzimatçılar Doğunun ve Batının talim ve terbiyesini birbirine karıştırdılar. Neticede iki çeşit okul ortaya çıktı: geleneksel dini eğitim veren medreseler ve Avrupa tarzı eğitim veren mektepler. Gökalp'e göre, bu ikili durumun tek istisnası Avrupa tarzı eğitimi takip eden askeri okullardır (Harbiye ve Tıbbiye). Gökalp bu okullarda Avrupalı meslektaşlarının dengi olan mükemmel uzmanların yetiştiğini düşünmektedir.¹³ Gökalp askeri okulların milli (veya kültürel) olan terbiye ile uluslararası (veya medeniyete dayalı) talim arasındaki ayrımı desteklediğini düşünmektedir. Ayrıca ona göre bu ayrım, Batının bilim ve tekniğinin alınıp Türk eğitimine başarıyla uyarlanabileceğinin açık bir delilidir. Gökalp bu okulları eğitimde yapılacak reforma model olarak göstermektedir. O şöyle sormaktadır:

Yeniçerinin savaş tekniği ile hekimbaşılarn tıp tekniği bu okullara girmiş olsaydı, bugünkü şanlı kumandanlarımız ile şöhretli hekimlerimize sahip olabileceğimiz miydik?¹⁴

Bununla birlikte bu okullar eğitimde yapılması gereken reformun sadece bir kısmını teşkil eder gözükmektedir, çünkü bu okullar öncelikli olarak talime dayalıdır. Başarılarının sebebi Batıdan alınan bilgi ve tekniktir. O halde

¹⁰ a.g.e., s. 27-28, 48.

¹¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, yay. haz. Mehmet Kaplan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), s. 62; Ziya Gökalp, *The Principles of Turkish*, çev. Robert Devereux (Leiden: E. J. Brill, 1968), s. 45.

¹² Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 64.

¹³ a.g.e., s. 65.

¹⁴ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, s. 248.

neden Gökalp bu okulları eğitimde reform için model olarak öne göstermektedir? Gökalp bu konuya değinmemekle birlikte, sanırım onun genel yaklaşımını dikkate alındığında, soru iki açıdan cevaplanabilir: İlk olarak bu okullar kendi sahalarında (askerlik ve tıp) yetkin uzmanlar yetiştirmektedir. Bu alanlarda başarılıdır ve bu başarıları örnek alınmalıdır. İkinci olarak, bu okullar sadece doktor ve askeri personeli eğitmekte, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve siyasi sorunlarıyla ilgilenen, çözümler arayan devlet adamları yetiştirmektedir. Bu okullar eğitimde yapılması gereken reformun sadece talimle ilgili yönünü temsil etseler bile, onların başarısı “milli bireyler” yetiştirmede de model olarak alınabilir. Askeri okullar ve tıp akademileri yaptıkları işte başarılı olsalar bile, bu başarı sadece bilim ve teknolojinin Batıdan alınabileceği ve Türk eğitim sistemine uyarlanabileceğinin bir göstergesidir. Bu sebeple Gökalp'in bu okulları eğitim reformu için bir model olarak göstermesi, eğer onun talim ve terbiye arasındaki ayrımı dikkate alınacaksa, eksik kalmaktadır.

III. Gökalp'in Bilgi Sosyolojisi

Gökalp'in eğitim hakkındaki görüşleri açısından bizi ilgilendiren diğer bir konu doğal bilimlerin Türk eğitim sistemi içinde meşrulaştırılmasıdır. Müslümanların mantığı, felsefeyi, fizik bilimlerini ve matematiği Bizanslılardan aldıklarını belirten Gökalp, onların dil biliminde ve estetik alanlarda yine Bizanslıların metotlarını kullandıklarını ileri sürer. Benzer şekilde metafizik, ahlak ve politik bilimin kökleri Aristo'ya kadar uzanmaktadır. Orta Çağlar boyunca Doğuda ve Batıda skolastik düşünce hakimdi; fakat daha sonraları, Batı skolastik düşüncüyü terk etti ve her alanda büyük atılımlar gerçekleştirdi, yeni bilim dalları oluşturdu. Gökalp takip edilmesi gereken yolu şöyle belirtmektedir:

Aristo'nun istidlal mantığını bırakarak, Descartes ve Bacon'un istikra mantığını ve bu mantıktan doğan metodolojiyi almanın dinimize ve milli kültürümüze ne zararı olabilir? Eski astronomi yerine yeni astronomiyi, eski fiziğe karşı yeni fiziği, eski kimyaya karşı yeni kimyayı almakla ne kaybederiz? Zoolojiye, botaniğe jeolojiye dair eski kitaplarımızda ne kadar bilgi bulabilmek imkanı var? Doğuda bulunamayan biyolojiyi, psikolojiyi, sosyolojiyi Batıdan almağa mecbur değil miyiz? Evvelce eski ilimlerimizin hepsini Bizans'tan almıştık. Şimdi Rumların ilimlerini Avrupa ilimleriyle değiştirsek, din ve kültür bakımından ne kaybederiz?¹⁵

Tabii tüm bu sorular hitabet amaçlıdır ve Gökalp doğal bilimlerin Batıdan alınmasında İslam dini ve Türk kültürü açısından hiçbir mahzur görme-

¹⁵ a.g.e., s. 47-48.

mektedir. Gökalp'a göre doğal bilimler akıl üzerine kurulu olup, müspet, tecrübeye dayalı ve değer yargılarından bağımsızdır; dolayısıyla herhangi bir değişikliğe uğratılmadan alınmalıdır.

Doğal bilimler hakkındaki bu görüşe iki açıdan itiraz edilebilir. İlk olarak, günümüzde gerek felsefeciler gerekse bilim adamları 19. yüzyılın katı pozitivist anlayışına ihtiyatla yaklaşmaktadırlar. 20. yüzyılda sadece doğal bilimler değil, matematik ve mantığın bile üzerine dayandığı temel aksiyomların rasyonel olup olmadığı sorgulanır hale geldi. Pozitivizme yöneltilen bu eleştiriler, çoğu bilim adamını teorilerine karşı göreceli veya pragmatik bir tutum takınmaya sevk etti. Mutlak bilgi felsefecilerin nihai hedefi olmaktan çıktı ve 'kesinliğin' yerini 'yüksek düzeyde muhtemel bilgi' aldı. Gökalp'in bilgi anlayışı bu gözden geçirilmiş epistemoloji ve ona yol açan gelişmeler karşısında güncel değerini yitirmiş görünmektedir. Ayrıca doğal bilimlerin kültürel arka plandan ne kadar bağımsız kalabileceği de sorgulanabilir. Bilimsel buluşlar değer yargılarına hiçbir atıfta bulunmadan sunulabilse de, bu doğal bilimlerin onları ortaya çıkaran sosyal, kültürel ve psikolojik etkenlerden tamamen bağımsız hale getirilebileceği anlamına gelmez. Bu sebeple, temelde bilim ve kültür (veya değerler) bir iç içelik arz eder.

Gökalp'in bilgi anlayışına yöneltilebilecek ilki ile bağlantılı ikinci itiraz, doğal bilimlerin kültür ve din üzerindeki etkileridir. Doğal bilimlerin gözlem ve tecrübeye, kültür ve dinin ise sosyal ve bireysel şura dayandığını düşünmesi sebebiyle Gökalp, arada organik bir bağın olmadığını ileri sürmektedir. Bu ayrımı bir an doğru olarak kabul etsek bile, bilimin dini olumsuz yönde etkilemeyeceğini düşünmek yanlış olur. Dinin ve bilimin bazı konularda farklı bakış açılarına sahip olması, ikisi arasında bir gerilime sebebiyet vermiştir. Maddeci bilim anlayışı İslamiyet için olduğu kadar Hıristiyanlık açısından da ciddi bir sorun oluşturur. Bazı bilimsel görüşlerin, mesela evrim teorisinin, dini açıdan ne tür zorluklara yol açtığı iyi bilinmektedir.

Sosyal bilimlere gelince, Gökalp bu bilimler hakkında doğal bilimlerde olduğu gibi bir genellemeye gitmemektedir. Ona göre sosyal bilimler, hem tecrübeye hem de değer yargılarına dayanmaktadır. Bu bilimlerin hem milli hem de evrensel yönleri vardır ve bu sebeple Batıdan neyin alınıp neyin bırakılması gerektiği hususu hassasiyetle ele alınmalıdır. Gökalp milli ve evrensel yönlerinin olması sebebiyle bu bilimlerin toptan alınmasına veya toptan reddedilmesine karşı çıkmaktadır. Avrupa medeniyetinin gelenekleri ancak gümrük kontrolünden geçtikten sonra kültürümüze dahil olabilir.¹⁶

¹⁶ a.g.e., s. 44.

Gökalp bu kontrol mekanizmasına ekonomi alanından bir örnek getirir. *Ulusların Serueti*'ni (*The Wealth of Nations*) yazdığı dönemde Adam Smith, iktisadın evrensel ilkelerini bulduğuna inanıyordu. Aslında, o sadece kendi döneminde İngiltere'nin milli ekonomisini anlatmıştı. İngiltere teknik açıdan yüksek bir düzeye ulaştığı için, Smith teorisini serbest piyasa ekonomisi üzerine inşa etti. Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nde Henry Carey ve Almanya'da Friedrich List serbest piyasa ekonomisinin kendi ülkeleri için uygulanabilir olmadığını gösterdiler. Onlar ekonomi teorilerini korumacı bir sistem üzerine oluşturdular. Daha sonra Almanya kendi milli sanayiini kurduktan sonra, serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalıştı. Bu gözlemler ışığında Gökalp şu hususu belirtmektedir:

O halde biz, milli sanayide ileri gitmiş milletlerin iktisat usullerini okullarımızda öğretimini yaptıkça yahut hayatımızda tatbik ettikçe, iktisatça yok olmaya doğru gidişimize hiç şaşmamalıyız. Bizim bu halimiz herhangi bir hastalıkta faydası sabit olan bir ilacı bütün hastalıklar için çare diye kullanmaya benzer. Her derdin çaresini bilen tabipler birçok fertleri öldürdükleri gibi, beşeri iktisat alimleri de birçok milletlerin yoksulluğuna sebep olmuşlardır. Bu milletlerden birisi de Türkiye olduğuna hiç şüphe yoktur.¹⁷

Sosyal bilimler için söz konusu olan bu husus beşeri bilimler için de geçerlidir; yani onlar da kültürel ve uluslararası (evrensel) öğelere sahiptir. Mesela felsefenin biri nesnel diğeri öznel iki yönü vardır. Felsefe bilime zıt olamaz, aynı zamanda bilimsel olguları da çürütemez. Felsefe doğal bilimlerle uyum halinde olduğu sürece nesnel ve pozitif olacaktır. Felsefenin bu yönü uluslararasıdır. Bilimin dışında kalan alanlarda ise felsefe hüdüdür ve bu alanlarda ruhlara ümit ve mutluluk verir. Bu da felsefenin öznel yönünü oluşturur. "Buna göre felsefe, ilim gibi, milletlerarası olmağa mecbur değildir, millî de olabilir. Bundan dolayıdır ki her milletin, kendisine göre bir felsefesi vardır. Yine bundan dolayıdır ki ahlakta, estetikte, ekonomide olduğu gibi, felsefede de türkçülük olabilir."¹⁸

Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımı pek çok açıdan eleştiriye uğramıştır. Bazı çağdaş yazarlar Gökalp'in bu ayrımının temelinde sömürgecilik karşısında duyulan tepkinin yattığını düşünmektedir. Gerçekten de kültür ve medeniyet arasındaki ayrımın, sömürgecilik altında gelişen milliyetçilik akımlarının tipik bir özelliği olduğu görülmektedir. Mesela benzer bir ayrımı Hint milliyetçiliğinde de rastlanır.¹⁹ Bununla birlikte Gökalp için bu açıklamanın geçerli olduğunu söyleyebilmek zordur. İlk olarak Gökalp Batı sömürgecili-

¹⁷ a.g.e., s. 175.

¹⁸ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 185-86; Gökalp, *The Principles of Turkish*, s. 127.

¹⁹ Bkz. Ahmet Bekmen "Türk Milliyetçiliği: Var Kalmanın Teyakkuz Hali," *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, c. 4. yay. haz. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 326.

ğiri sık sık eleştirse de, o kültür ve medeniyet arasındaki ayrımın araçsal değil bilimsel olduğuna inanmaktadır. Ayrıca bu ayrıma Alman düşüncesinde de rastlanır. Son olarak Gökalp bu konuda batılı yazarlardan E. Durkheim ve M. Mauss'tan esinlenmiştir.²⁰

Uriel Heyd Gökalp'ın kültür ve medeniyet ayrımından hareketle doğal ve sosyal bilimler arasındaki yaptığı kategorik ayrımı eleştirmektedir. Heyd'e göre, Gökalp sosyal bilimleri doğal bilimlere bağlayan güçlü bağların farkına varamadı. Ona göre, "genelde, doğa bilimleri ile toplum bilimleri ve özelde de Batının manevi kültürü ile Gökalp'ın uygarlık adını verdiği nesnel başarılarını bağlayan güçlü bağları ancak Gökalp gibi Avrupa'da hiç bulunmamış ve Avrupa kültürü üzerindeki bilgisi çok sınırlı bir kimse görmemezlikten gelebilirdi."²¹ Heyd bu görüşünü Gökalp'ın hayatından bir örnek ile destekler. Gökalp'ın öğrencisi Enver Behnan Şapolyo Avrupa'ya tarih öğrenimi görmek üzere gitmek istediğinde Gökalp buna şiddetle karşı çıkar:

Onun görüşüne göre, (tamamen batılı kaynaklardan aldığı kendi alanı 'sosyoloji' de dahil olmak üzere) Avrupa'da beşeri bilimleri çalışmak bir hata olacaktır. Çünkü, (batılı hocalar) [Türk öğrenciyi] kendi milli kültürüne yabancı görüşlerin bir yorumcusu haline dönüştürecektir. Genç Türk doğal bilimleri ve teknik konuları batılı hocalarla çalışmalı ve modern bilimsel yöntemi onlardan öğrenmeli; tıpkı Gökalp'ın kendisinin Avrupa literatüründen öğrendiği gibi.²²

Asıl mesele sosyal bilimlerin Avrupa'da çalışıp çalışılmayacağından ziyade, bu bilimlerin evrensel diyebileceğimiz bir yönteminin olup olmadığıdır. Gökalp'ın yukarıda Batı medeniyetinden almayı tavsiye ettiği Descartes ve Bacon'ın tümdengelimci yöntemleri amaca hizmet edemeyecek kadar genel ve soyuttur. Böyle genel bir yöntem olmasa da, her bir alan için kabul görmüş ve evrensel olarak tatbik edilen bir yöntem söz konusu mudur? Mesela, farklı felsefi ekollerin ortak referans kaynağı olan bir yöntemden bahsedilebilir mi? Felsefe açısından bu imkansız gözükmektedir; Bu yöntem Platon ve Hegel için diyalektik, Bergson için sezgi, Russell ve Moore için analiz, Heidegger ve Gadamer için hermenötiktir. Sanırım benzer durum Gökalp'ın favori bilimi sosyoloji için de geçerlidir. Bu sebeple tek bir disiplin için bile birden fazla yöntemden bahsetmek daha uygundur. Farklı yöntemleri bir kenara bıraksak bile, Gökalp'ın öğrencisine tavsiyesi diğer bir problemi içinde barındırmaktadır ki o da yöntemin içerikten nasıl ayrılacağı sorunudur.

²⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1988), s. 323, dipnot *.

²¹ Heyd, *The Foundations*, s. 81.

²² a.g.e., s. 81.

Pek çok düşünürü göre, yöntemi içeriğinden soyutlayıp genel anlamda uygulayabilmek oldukça zor hatta imkansızdır.

IV. Gökalp ve Yüksek Eğitim

Ziya Gökalp'in eğitim felsefesi ile ilgili görüşlerini belirttikten sonra, onun yüksek eğitim hakkındaki düşüncelerini geçebiliriz. Kendinden önceki reformcular gibi, Gökalp eğitimde reformun üstten başlaması gerektiğine inanmaktaydı. "Milli maarif üniversiteden başlayarak, öğretmen okullarına ve sultanilere (lise) ve onlardan da ilkokullara inecektir."²³ Bu üstten aşağıya reform hareketi eğitimle ilgili uzun vadeli planlardan olduğu kadar acil ihtiyaçlardan da kaynaklanmaktaydı ve dönemin genel eğitim anlayışını yansıtmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu ordu ve sivil bürokrasi için iyi yetişmiş askerler, doktorlar, mühendisler ve yöneticilere şiddetle ihtiyaç duyuyordu. Yetişen nesilleri daha iyi eğitebilmek için, öğretmenlere gerek vardı; doğal olarak üniversite ve öğretmen yetiştiren okullar bu amaca hizmet edecek yegane yerlerdi. Başlangıçta medrese mezunları mektepler için yeterli niteliğe sahip öğretmenler olarak düşünülse de, aşamalı bir şekilde öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler medrese mezunlarının yerini aldı.²⁴ Gökalp'e göre, üniversite en önemli eğitim kurumudur. Mükemmel bir üniversite olmaksızın, orta dereceli okullarda ve ilkokulda ilerleme söz konusu olamaz.

Gökalp bilgiyi ikiye ayırmaktadır: Yaratıcı bilgi ve yaratılmış bilgi. Gökalp'e göre yaratıcı bilgi "ilmin hakikatleri araştırırken kullandığı faal usullerdir."²⁵ Diğer yandan, yaratılmış bilgi, yaratıcı bilgi yoluyla keşfedilen bilginin tamamını oluşturmaktadır. Yaratılmış bilgiyi diğer milletlerden almanın ve özümsemenin zor olması ve bilimsel konulardaki bağımsızlığı sınırlaması sebebiyle, öğrenciler yaratıcı bilgi kapasitelerini geliştirmek üzere eğitilmelidirler. Gökalp yaratıcı bilgiye ezber karşısında büyük bir değer vermektedir. Gökalp yaratıcı bilginin Türk okullarında olmadığını düşünmekte ve ders kitaplarını ezberlemeye yapılan aşırı vurgu sebebiyle dönemindeki eğitim sistemini şiddetle eleştirmektedir. Gökalp kendi gramer öğretmeni tarafından kötü bir öğrenci olarak görülmüştü, çünkü o, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Karaid-i Osmanîyye*'sini ezberleyememiş ve bundan dolayı dersten düşük not almıştı.²⁶ Gökalp'e göre yaratıcı bilgi, anlamaya öncelik verir. Ayrıca Gökalp bilimsel yaratıcılığın doğuştan olmadığını ve eğitim yoluyla kazanılabileceğini kabul

²³ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, s. 189.

²⁴ "Maarif", *Encyclopaedia of Islam* Yeni Edisyon.

²⁵ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, s. 181.

²⁶ a.g.e., s. 162.

etmektedir. Üniversite yaratıcı bilginin olduğu (veya olması gerektiği) yerdir. Doğal olarak profesörler yeni bilimsel olguları bulmak için çabalamalıdır. Gökalp Milli Eğitim Bakanı Şükrü Bey tarafından İstanbul Üniversitesine profesör olarak atandığı zaman, yaptığı konuşmada gerçek anlamda bilginin ne olduğunu bilen çok az kimsenin olduğundan yakınmıştı. Medrese mezunları bilgiden sadece kelam ve fıkıh gibi dini malumatı anlıyorlardı. Diğer yandan Avrupa'da eğitim görmüş kimseler için bilgi Avrupalı alimlerin dediklerinden ibaretti. Ona göre gerçek alim bilimsel usulleri kalbinde canlı tutan ve araştırmalarını ona göre yapan kimsedir.²⁷

Gökalp'e göre, yaratıcılığı geliştiren bazı ön şartlar söz konusudur; bunlar arasında en önemlisi üniversitelerin özerkliğidir. Siyaset ve kültür arasında bir denge kurulması gerektiğini savunan Gökalp, bu dengenin bozulduğunda her bir tarafın diğerine baskın çıkmaya çalışacağını öne sürer. Eğitim kültürün en duyarlı alanlarından biri olması sebebiyle siyaset tarafından kolayca etkilenilmektedir. Geçmişte hükümet niteliksiz insanları eğitim kadrolarına atamaya başladığında, bir takım sözde alimler ortaya çıktı. Zamanla ilmî payeler ailevi konuma dayalı olarak beşikteki bebeklere kadar dağıtıldı. Bu trajediyi önlemenin tek yolu, üniversiteye özerklik kazandırmaktan geçmekteydi. Bu da ancak üniversitenin bilimsel meselelerde devletten bağımsız olması ve profesörlere tam olarak öğretim özgürlüğü verilmesiyle mümkün olabilir. Gökalp İstanbul Üniversitesine atandığında, İttihat ve Terakki Cemiyetinin bazı üyeleri onun üniversitedeki diğer profesörleri Cemiyetin ideolojisine uygun olarak dersler verme konusunda etkileyeceğini ummaktaydı. Gökalp açıkça bunun söz konusu olamayacağını belirtti.²⁸ Hükümetten akademik özgürlüğün teminatını almada ve bu özgürlüğün İstanbul Üniversitesinde tesis edilmesinde Gökalp'in önemli bir rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir.²⁹

Eğitim Bakanlığında iki çeşit kurula (idari ve bilimsel) ihtiyaç olduğunu söyleyen Gökalp, idari müdürlerden oluşan idari kurula yönetimle ilgili işleri, üniversite hocalarından oluşacak yüksek eğitim kuruluna (*medis-i kebir-i mearif*) ise sadece eğitim öğretim işlerini bırakır. Üniversitede profesörler oluşturulacak kurullarda hem yönetimi hem de eğitimi üstlenecektir.³⁰ Bilimsel meseleleri idari işlerden ayırmada Gökalp'in iki temel hedefi vardır: (1) üniversite profesörlerini genel eğitimle ilgili konularda sorumlu tutarak üniversiteyi

²⁷ Kazım, İsmail Gürkan, "Ziya Gökalp ve Üniversite," *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar ve Söyleneler* içinde, yay. haz. Şevket Beysanoğlu, (Ankara: Aslımlar Matbaası, 1978), c. iii, s. 151.

²⁸ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, s. 188-89.

²⁹ Gürkan, "Ziya Gökalp", s. 153.

³⁰ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, s. 188.

genel eğitim sisteminin en üstüne yerleştirmek; (2) üniversite hocalarını hem idari hem de eğitimle ilgili meselelerden sorumlu tutarak, üniversite öğretimini siyasetten ayırmak. Gökalp üniversite hocalarının siyasete karışmamaları gerektiği yönündeki inancını geçmişte yaşanan tecrübelerle desteklemektedir. Geçmişte medrese hocalarının siyasete müdahale etmesi devlete karşı isyanlara sebep olmuştur. Üniversitedeki hocalığı esnasında, Gökalp siyasetten uzak kalma ilkesine sıkıca bağlı kaldı. Üniversiteye atanmasından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyetindeki görevini bıraktı ve siyasete karışmadı; hatta üniversite yönetiminde herhangi bir idari görev dahi almadı.³¹ Gökalp devletin üniversiteler karşısında iki sorumluluğu olduğunu düşünür: mali destek vermek ve yeni bölümler açmak. Devletin mali desteği olmaksızın, üniversitesinin varlığını sürdürebilmesi imkansızdır. Peki yeni bölümlerin açılması neden profesörlerin değil de devletin sorumluluğu dahilindedir? Bu Gökalp'in ilgilendiği bir soru değildir. Gökalp devletin müdahalesinin bu iki alana hasredilmesi gerektiği hususunda ısrarlıdır ve üniversitenin özerkliğini hususunda kaleme aldığı "Darülfünun" adlı şiirinde siyasi otoriteye hitaben şöyle seslenmektedir:

Bırakınız bunlar kendi kendine,
Seçilsinler, siz seyirci kalınız;
İlmi verin alimlere, siz yine,
Ele mülkün dizginin alınız.
Darülfünun emirlerle düzelmez,
Onu yapar ancak serbest bir ilim;
Bir meleğe haricinden fer gelmez,
Bırakınız ilmi yapsın muallim!..³²

Gökalp'e göre yaratıcılığı besleyen en önemli unsur özgür bir üniversite sistemidir. Üniversite öğretimi tamamen hür bir sistem üzerine dayalı olmalıdır. Hocalar istedikleri konuları öğretmekte serbest olmalı, öğrenciler de tercih ettikleri hocaların derslerini takip edebilmelidir. Özgürlük üniversiteye gerçek bir bilimsel atmosfer kazandıracak ve hocalara kendilerini akademik açıdan geliştirmeleri için motivasyon sağlayacaktır ve bu sayede hocalar arasında rekabet ortamı doğacaktır. Gökalp eğitimdeki rekabetin ticaretteki kadar faydalı olduğuna inanmaktadır.³³ Gökalp başarısız hocaların görevlerinden istifa etmeleri gerektiğini düşünür. Böylece bu görevlere gerçek alimler getirilecek ve devletin parası uygun bir şekilde harcanacaktır. Gökalp gerçek alimlerin cahillerden ayrıştırılmadığı ortamlarda bilimin gelişemeyeceğini

³¹ Gürkan "Ziya Gökalp," s. 153.

³² Kazım Nami Duru, *Ziya Gökalp* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975), s. 45.

³³ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Terrelleri*, s. 186. Gökalp bu düşüncelerin bazılarını o dönemde İstanbul Üniversitesini ziyaret eden Alman akademisyenlerden almıştır.

düşünmektedir. Bu oldukça liberal sayılabilecek düşünceleri Gökalp'in yazıları arasında bulmak şaşırtıcı gelebilir, çünkü o sürekli olarak toplumu bireye tercih etmiştir. Gökalp'in eğitim felsefesinin temelinde bir çelişki mi vardır?

Gökalp'in temel amacı üniversiteyi gerçek alimlere sahip çıkan ve onları diğerlerinden ayıran, liyakatin hakkının verildiği bir yer haline getirmektir. Medrese eğitim sisteminin yanlışlıklarının ve siyasi müdahalenin olumsuz etkilerinin farkına varan Gökalp, üniversitenin özerkliğini bilimin gelişmesi için bir ön şart olarak gördü. Üniversitenin özerkliği niteliksiz kimselerin üniversite hocaları arasına girmesine engel olsa da, hocaların atandıktan sonra akademik konumlarını geliştirmeleri için gerekli motivasyonu sağlayamayabiliyordu. Gökalp önerdiği, rekabete dayalı eleyici sistemle, bu problemin çözülebileceğini düşünmüş olmalıdır. Bireysel başarı bu sistemin odak noktasını oluşturuyor gözükse de, Gökalp'i ilgilendiren asıl mesele milletin bilimsel hayatıydı. Başarılı bireyleri ödüllendirmekten ve başarısızları elemekten en büyük faydayı yine toplum görecektir; bu açıdan onun eğitim sisteminde bir çelişki olduğu söylenemez.

Ayrıca rekabete dayalı eleyici sistem Gökalp'in eğitim felsefesindeki ödüllendirme ve cezalandırmanın işlevleriyle uyumlu bir şekilde yorumlanabilir. Ödüllendirme ve cezalandırma aynı zamanda yaptırım (müeyyide) olarak da isimlendirilir. Yaptırımların biri resmi diğer gayri resmi iki yönü vardır. Resmi yaptırımlar gerçek niteliklere karşılık geldiklerinde değer kazanırlar. Gökalp'a göre, daha önceki dönemlerde resmi ve gayri resmi yaptırımlar arasındaki fark oldukça büyüktü ve bu eğitimin gerilemesine sebep oldu. resmi ve gayri resmi ödüllendirme aradaki farkı daha iyi gösterebilmek için Gökalp aşağıdaki örneği vermektedir:

Vaktiyle İstanbul'da soylular sınıfı adıyla ilmî rütbesi olan ilimsiz alimler vardı. Halbuki, taşradan gelmiş birtakım hakiki allame resmi rütbelerden mahrumdu. Nadir Şah, dini bir anlaşma yapmak için İstanbul'a bir ilmi heyet göndermişti. Onlar, burada hakiki alimler varken, karşılarna sudur rütbesi verilmiş bir takım ulema-yı rüsunun çıktığını görünce ne yapacaklarını şaşırdılar. Buna göre, nezaketi elden bırakmayarak, "biz, memleketimizin usulü gereğince, ilmî rütbelerden mahrum bir heyetiz; buna göre, bizi rütbesi olmayan alimlerden meydana gelen bir heyetle görüştürürseniz, daha iyi olur" demeye mecbur olmuşlardı.³⁴

Gökalp resmi ve gayri resmi ödüller ve cezalar arasındaki farkın tamamen ortadan kaldırılabilesinin imkansız olduğunu düşünmektedir. Buna rağmen ceza ve ödüller adil bir şekilde uygulanmalıdır. Gerçek alimlere sahip

³⁴ a.g.e., s. 115; Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 36.

çıkılmak ve diğerlerine yol vermek bu yaptırımların uygun neticelerinden biri olacaktır. Gökalp'in öngördüğü özgür üniversite, aynı zamanda öğrenciler açısından bazı pedagojik faydalar sağlayacaktır. Doğal olarak her bir öğrenci değişik konulara ilgi duyar. Seçme özgürlüğü sayesinde, öğrenciler psikolojik açıdan ilgi duymadıkları derslere devam etmeye zorlanmayacaklardır.³⁵ Eğitimde motivasyonun önemi inkar edilemez. Motivasyonun kaynağını teşkil eden irade, ya coşkuya (vecde) ya da gayrete (cehde) dayanır. Öğrencilerin doğal eğilimlerini keşfetmek ve bu eğilimlerin gelişimini teşvik etmek, öğrenciyi motive etmenin en kolay yoludur. Öğrenciliğinde Gökalp, arzu ettiği kitapları okumaktan doğal bir zevk almış, zorlamayı gerektiren derslerden hiç hoşlanmamıştır. O kişiliğinin bu yönünün hayatı boyunca devam ettiğini itiraf etmektedir.³⁶ Bununla birlikte Gökalp eğitimde gayretin önemini de inkar etmez.

Gökalp'in bazı yönleriyle liberal sayılabilecek yüksek eğitim sistemi, tüm öğrenciler için ortak bir müfredat takip etmeyen Amerikan üniversitelerini çağırırsa da arada temel bazı farklar vardır. İlk olarak, Gökalp üniversite eğitiminde uzmanlaşmaya özgürlük kadar önem vermektedir ve üniversite uzmanlık eğitiminin alındığı yerdir. Bu süreci kolaylaştırmak için, Gökalp liselerin fen bölümlerinden mezun olan öğrencilere ilgili alanlarda üniversite eğitim almalarını (tıp, mühendislik vs) salık vermekteydi. Edebiyat bölümünden mezun olan öğrencilere ise hukuk ve beşeri bilimleri okumasını tavsiye ediyordu. İkinci olarak, Gökalp doğal bilimleri okuyacak öğrencilere felsefe dersini, beşeri bilimleri okuyacak öğrencilere de hem felsefe hem sosyoloji derslerini zorunlu görüyordu. Gökalp'in belli bir dalda özgürlüğü vurgulayan dengeli bir sistemi öngördüğünü söylemek daha doğru olur.³⁷

V. Sonuç

Amerikalı felsefeci John Dewey'e göre eğitim hayata bir hazırlık olmayıp, hayatla iç içe bir süreçtir. Dewey gibi Gökalp de tüm hayatın bir eğitim süreci olduğuna inanır. Yine Dewey gibi Gökalp, eğitimin kozmik ve kültürel çevreye uyum sağlamanın bir aracı olduğunu düşünür. Gökalp hiçbir zaman eğitimle ilgisini kesmedi; sınıfta verdiği derslerini ders dışında etrafında oluşan gruplara yaptığı konuşmalar takip etti. Malta'da sürgünde iken bile arka-

³⁵ Gökalp *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, s. 187.

³⁶ a.g.e., s. 163.

³⁷ Hikmet Yıldırım Celkan'ın Gökalp'i "öğrencilerin istediği okula girip okuması" nı ileri sürüyor şeklinde yorumlaması tam olarak doğru değildir; bkz. Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), s. 135.

daşlarına ders vermeye devam etti ve gönderdiği mektuplarla kızlarının eğitime katkıda bulunmaya çalıştı. Gökalp'in tüm gayretleri bilgi ile hayat arasında bir köprü kurmaya yönelikti. Bu açıdan onun eğitim felsefesinin pragmatik bir yönünün olduğu söylenebilir. Diğer yandan yüksek öğretimde özgürlüğe verdiği önem ve öngördüğü rekabete dayalı sistem onun eğitim felsefesindeki liberal yönü temsil eder. Diğer konulardaki görüşlerinde olduğu gibi Gökalp eğitimde, olguya değer, teoriyle pratik ve sorumlulukla özgürlük arasında bir denge aramaya çalışmıştır. Bu sebeple onun eğitim felsefesi sentetik bir yapı arz eder. Gökalp Türk eğitim sisteminin problemlerini teşhiste oldukça başarılıydı. Bu problemlerin çoğu ve özellikle yüksek öğretimle ilgili olanları günümüzde hala varlıklarını devam ettirmektedirler.

Üniversitelerimizin özerk olduğunu ve eğitimin hür bir atmosferde gerçekleştiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Her ne kadar rektör, dekan ve bölüm başkanları seçimle belirleniyor gözükse de, merkezi ve siyasi otoritenin tercihi ve onayı gerekmektedir. Üniversite eğitim sistemimizin genel felsefesi Gökalp'in önemle üzerinde durduğu dini, milli ve kültürel değerlerimizle ne derece uyum içinde olduğu tartışılabilir. Eğitim dilinden başörtüsü yaşağına kadar pek çok konuda kendi değerlerimizle çatışan uygulamalar, uyulması zorunlu "medeni ve çağdaş" değerler olarak görülmektedir. Üniversitelerimizde eğitim "yaratıcı" ve eleştirel olmaktan çok ezbere dayalıdır. Maalesef mevcut sınav sistemi bu ezberciliği pekiştirmektedir. Özellikle teknik alanlarda eğitim gören öğrencilerin, sosyal ve beşeri bilimlerden nasibi Türkçe ve İnkılap tarihi dersleriyle sınırlıdır. Aradan yaklaşık yüz yıl geçmesine rağmen Gökalp'in görüşleri bu sorunları aşmamızda bizlere hala ışık tutabilir.